

TÜRK TARİHİNDE MOĞOLLAR VE CENGİZ MESELESİ

İbrahim Kafesoğlu

Türk tarih ve kültürü sahasındaki tedkikleriyle tanınmış büyük âlim Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* adlı eserinde: «her hâlde Türk tarihini öğrenmek için Türkiyatçı olmak kâfi değildir, Türk tarihi devrelerinde hangisi ihtiyar edilirse, ona göre, aynı zamanda ya sinolog ya arabiyatçı veya iraniyatçı ilh... olmak iktiza eder» der¹. Filhakika Türk tarihinin zaman ve mekân içinde yayılış ve gelişimini şöyle bir mülâhaza bile bu mütalâanın ne kadar isabetli olduğunu isbat eder. Türkler milâddan evvelki devirlerde bir taraftan Hind-Avrupa dillerini konuşan kavimlerle temaslarda bulunmuşlar, diğer taraftan türkçenin de dahil olduğu Ural-Altay grubunun bütün mensublarıyla sıkı irtibatlarını muhafaza etmişlerdir. Dilimize girmiş bâzı toharca, soğdca kelimelerden anlaşıldığına göre, Türkler Âri'lerin bu kollariyle de uzunca bir müddet münasebetde kalmışlardır. Milâddan önce IV. asır sonlarından itibaren Türklerin çeşidli isimler altında Uzak Şark'da, Çin'de, Moğolistan'da, Sibiryâ'da, Orta Asya'da, Afganistan ve Hindistan'da, Cenubî Rusya'da, Balkanlar'da, İllirya bölgesinde, Manş sahillerine kadar Orta Avrupa ve hattâ bugünkü Fransa arazisinde oynadıkları rol, araştırmalar sonunda, oldukça vazih şekilde aydınlanmış bulunmaktadır. Bunlara binaen Türk tarih ve kültürü hakkında esaslı tedkikler yapılabilmesi için, etnik bakımdan Asya ve Avrupa'nın hemen bütün kavimlerinin Türklerle münasebetinin tayini, lengüistik bakımdan Ural-Altay, Sâmî ve Hind-Avrupa dillerinin (Fince ve şubeleri, Sanskrit, Pehlevî, Tohar, Harezmi dilleri, Milâdî IV. asırdan sonraki lâtince ve grekce, İslâv dilleri, arabca, farscanın) Türk dilleriyle mukayesesi, kültür bakımından ise, bir taraftan, bozkır

1. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul, (1924), s. 2.

kavimlerine mahsus olup Yakın Şark, Çin, Akdeniz kültürlerine nazaran büyük ayrılıklar gösteren «Atlı Göçebe Kültürü» nün iyice tedkiki, diğer taraftan, bidayette Türkler bozkır kültüründe iken Ön Asya'ya, İslâm muhitine geldikten sonra İslâm medeniyetini benimsemeleri dolayısıyla, iki cepheli telâkki ve düşünüşe sahib olduklarına göre, ma'ruz kaldıkları kültürel değişikliklerin ve islâmiyete ilâve ettikleri kıymetlerin tesbiti, icabeder. Bu sahalardan yalnız birinin bile kendini hayatı boyunca ilme vakfetmiş bir kimseyi bütün bir ömür meşgul edecek kadar mahmul olduğu meydandadır. Bu sebeple, Berthold'un dediği gibi, Türk tarih ve kültürüyle uğraşan bir şahsın, meşgul olduğu bölüme hakkiyle nüfuz mecburiyetinden başka, aynı zamanda meselâ sinolog, hindolog, mongolist ilh.. olması bir zarurettir. Şimdiye kadar Türkiyat sâhasında kaydedilen terakkileri yalnız türkologlara değil, fakat aynı zamanda saydığımız ihtisas şubelerinin salâhiyetli simalarına borçluyuz. Bizim Türk tarih ve kültür tarihi tedkikleri yolunda muvaffakiyetle yürüyebilmemiz, yeni çıkışlar açabilmemiz, ihtisaslara lâayık oldukları mevkii vermek, bir sistem ve metod dahilinde hareket etmek kabiliyetimize bağlıdır. İlmî ciddiyetten ayrılmaksızın, modern araştırma usûllerinin rehberliği altında ve seri bir tempo ile çalıştığımız takdirde, o da ancak yakın olmyan bir istikbâlde, Türk tarih ve kültür tarihini umûmî hey'etiyle ihata etmek bahtiyarlığına ulaşabiliriz.

Hâl böyle iken, tarihimiz ve kültürümüze dâir tedkiklerin henüz emekleme devrinde bulunduğu ve arada muazzam boşluklar mevcut olduğu şu sırada, bütün Türk tarihini siyaset, kültür, din, ırk v.s. yönlerinden kucaklamak iddiasıyla bâzi eserler yazılmak hevesine düşülmüş, mahiyetleri henüz kat'iyetle tesbit ve ilim âlemince kabul edilmemiş türlü faraziyeler birer hakikat gibi Türk efkârına arz edilmek istenmiştir. Az evvel umûmî bir Türk tarihine veya umûmî Türk tarihi medhaline muhtaç olduğumuzu söylerken, tam manâsiyle doğru, vesikalara müstenid bir esere sahib olabilmek için, zarurî tedkikler yapıncaya kadar, daha bir iki nesil beklemek lâzım geldiğine işaret etmiştik. Bununla beraber, şimdi, hiç olmazsa mevcudu te'lif ve telif suretiyle dağınlıktan kurtarmak ve bunları Türk çocuklarının ve münevverlerinin istifadesine sunmak elbette mümkündür ; şu şartla ki, mazimizin birçok meçhul noktaları mesnedsiz nazariyelere boğulmamalı, lüzum-

suz spekülasyonlardan sakınmalıdır. Her fırsat düşen yerde bir takım indî faraziyeler ileri sürerek tarihimizin karanlık sahifelerini abes görüşlerle doldurmağa çalışmak, tamamen ilmî tedkiklerimizi birer fantezi töhmeti altına alabilir ve bu hâl objektif araştırmamızın bile ciddi gözle bakılmamasına sebep olur. Kanaatimizce, bilhassa Türk tarih ve kültürünün bahismevzuu oldukları umûmî bir eserde hâlen yapılacak yegâne iş, dünya ilim âlemince varılan neticeleri veya kaynaklardan sağlanan mu'taları olduğu gibi doğruca aksettirmekten ibarettir. Akademik mahiyetdeki eserlerde ilmî müsamahayı su-i istimâle kalkışmanın iyi tesirler uyandırmıyacağına şüphe yoktur.

Bu babda bir örnek olmak üzere, sayın Profesör Zeki Velidi Togan'ın *Umûmî Türk Tarihine Giriş* adlı kitabını ele almak arzusundayız. Hemen söyleyelim ki, şöhretli tarih profesörümüzün eserinin yalnız zaif noktalarını belirtmeğe ma'tuf tek taraflı tenkidler yapmak veya gayr-ı ilmî bir gaye ile eserin noksan ve kusurlarını ortaya dökerek değerini düşürmek asla düşünülmemiştir. Maksad, henüz hâlline muvaffak olunamamış problemlerin malûm gerçekler gibi alındığı; kat'iyetle bilinmiyen mes'elelerden mahdud ve kıymetsiz bir kaç delile istinaden, büyük neticeler çıkarmak gibi yanlış yollara girildiği; hele bir müellif tarafından, kendince mühim bahislerde, zorlamalar yapıldığı, zaman hakikatlerinin ne kadar değiştiğini göstermek ve bir takım peşin hükümlerin te'siri altında kalmış tedkikcilerin bu hükümlerini muntazaman tekrarlama itiyadından kurtulamadıklarına dâir numüne vermektir.

Notları hariç 382 sahife olan *Umûmî Türk Tarihine Giriş*'in takriben 70 sahifesi eski devirlere ayrılmıştır. Büyük Selçuklular Anadolu Selçukluları ilh.. 35 sahife kadardır. Beylikler ve Osmanlılar yekûnen 40 sahifeyi geçmez. Diğer Türk devletleri: Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Gazneliler, Karahanlılar, Tulunlular, Akşidililer, Peçenekler, Kumanlar v.s. den ya birer sahife olarak veya bir kaç satırla bahsedilmiştir. Buna mukabil Moğolların eski devirleri, Moğol dili, Cengiz, Cengiz'den itibaren İlhanlılar ve Timurular hakkında mufassal malûmat verilmiştir ki, bu kısımlar eserin 200 küsur sahifesini, yâni üçte ikisini kaplamaktadır. Orijinal bir tasnife tâbi tutulmuş olmasına ve önsözünde «Türk tarihinin problemlerini sıralamağa hasredildiği» söylenme-

sine² rağmen bu eser, bilumüm Türk devlet ve siyasi teşekküllerini içine almadığı gibi³, umûmî Türk tarihinin bütün mes'elelerini de ihtiva etmemektedir⁴. Bu itibarla esere «Umûmî Türk Tarihine Giriş» yerine münderecâtı ile alâkalı daha münasib bir isim bulunabilirdi.

Kitabda umûmiyetle Türklerin anayurdu olarak Türkistan alınmış, bunu isbat yolunda türlü tefsirlere girişilmiş, mevcud yerli ve yabancı kaynaklardaki materyaller bu hükme uygun şekilde mânalandırılmağa çalışılmıştır⁵. Kitabın ikinci gayesi de şudur: Gerek soy gerek dil bakımından Türk-Moğol kardeşliğini ve Cengiz'in Türk olduğunu isbat ve Moğolların dil, kültür, san'at ilh...yonlarından Türklük âleminin temelini teşkil ettiğini telkin etmek.

Biz bu yazımızda sayın Z. Velidi'nin eserinde ve diğer bâzi risale ve makalelerinde bu iki mihver etrafında dönen neşir faaliyetini, ileri sürdüğü iddiaların hepsini bahismevzuu edecek ve bu iddialara karşı söylenmiş haklı görüşleri sayacak değiliz. Böyle bir zahmeti lüzumsuz addediyoruz. Yalnız sayın Profesörün yazılı veya şifahi olarak sistemli bir şekilde tekrarlaması Türk tarihinde ciddi bir problem hâlini almak istidadını gösteren Moğollara ve Cengize dâir nokta-i nazarlarının esasını açıklamağa,

² Umûmî Türk Tarihine Giriş, s. II.

³ Şam veya Suriye Selçukluları, Kirman Selçukluları, Atabeylikler, Eyyubîler v.s. yoktur. Halbuki bunların yalnız isim ve geçmeleri 40 sahifeye yakın yer tutar (bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul 1927, s. 633, 635-636).

⁴ Meselâ Türk etnografyası, örf ve âdetleri, eski Türk dini hakkında bahis yoktur. Türk san'atı tamamen ihmâl edilmiştir. Yalnız Selçuklu mimarisi ve haceliğine dâir bir buçuk sahifelik malûmat verilmiştir. İslâmiyetten önceki Türk san'atı hiç bahismevzuu olmamıştır. Vaktile Macar Millî Müzesi tarafından neşredilmiş bulunan *Archeologia Hungarica* serisinden 28 cildlik tetkiklerden fazlasıyla malzeme sağlanabilirdi. Türk devlet teşkilâtı, ordu nizamı ve muharebe usûlleri hakkında da hiç bilgi verilmemiştir. Bu hususdaki literatür de oldukça zengindir.

⁵ Meselâ İskit-Saka birliği ve M.ö. VII. asırda kurulan büyük Türk İmparatorluğu (*Giriş*, s. 33-36) v.s. Z. V. Togan'ın Türkistana dair görüşüne işaret eden Prof. Németh (*Probleme der türkischen Urzeit*, BOH, V. Budapest, 1947, s. 62) Barthold'un şu sözlerini hatırlatmakla iktifa ediyor: «Bütün Türkistan'ın aslında Türk kavimleriyle meskûn olmayıp bilâhare tedricî surette türkleşmiş olması, son arkeolojik hafriyatdan sonra, hiç bir surette şüpheli dâvet etmiyor» (bk... *Dersler*, s. 32).

«fikir ve tefsirlerinin» kaynaklar müvacehesindeki durumunu tesbite çalışacağız.

I

Türklerle Moğolların ırkî münasebetleri

Z.V. Togan'ın bu hususdaki düşünceleri şöyledir*: «Moğollar, Türkler ve Mançular gibi, Ural-Altay kavimlerinin Altay zümresine mensubdurlar. Moğollar bu Altay zümresinin Türklere en yakın bilhassa ictimâî teşkilât itibarile kardeş bir kavmini teşkil ederler»⁶.

Buradaki «Ural-Altay kavimlerinin Altay zümresi» tâbirinin ilim âleminde tek bir mânası vardır ki, bu gruba dahil kavimlerin lisanlarında bâzi müşterek hususiyetler bulunuyor, demektir⁷. Dillerinde birlikler görünen kavimlerin soy itibariyle aynı kökten gelip gelmedikleri meselesi ayrı bir mevzu'dur. Esasen dil âlimlerinden hiç birisi bu tâbiri ırkî mânada almış değildir. Eğer «dil âilesi» aynı zamanda soy birliğini tazammun etseydi, o takdirde meselâ Hind-Avrupa dil âilesine dahil Perslerin, Hindlilerin, Cermenlerin aynı soydan gelmiş olmaları icabederdi. Bizzat Ural-Altay zümresinde, Türkler ve Moğollardan başka, bir taraftan Laponyalılar, Finler, diğer taraftan Mançular bulunmaktadırlar. Sırf dil iştirakine bakarak Mançuların Laponlarla kardeş olduklarını iddia eden hiç bir âlime tesadüf edilmemiş, veya Tunguzların Türk ırkının bir kolu bulunduğu düşünülmemiştir. Türk-Moğol münasebetlerini de böylece mütalâa etmek lâzımdır. Aşağıda dil meselesi bahismevzuu edilirken, bütün müşterek hususiyetlere rağmen, türkçenin moğolca ile alâkasının derecesi üzerinde ayrıca durulacaktır.

Sayın Profesörün «Türkler ve Moğollar ictimâî teşkilât itibariyle kardeş kavimdirler» ifadesi de indî bir görüşten ileri geçmez. Zira her ikisi de bozkır kavmi olması dolayısıyla nomad

* Sayın Profesörün cümleleri tırnak içine aynen alınmıştır.

⁶ Z. Velidi Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, s. 64.

⁷ Bk., *İsl. Ans. Altaik* mad. (Mâmafih buradaki hulâsanın pek sarih olmadığını söylemeliyiz).

kültürünün bazı tezahürlerinde birlik gösterirlerse de⁸, içtimaf teşkilât bakımından aralarında esaslı farklar mevcuttur⁹.

Fakat sayın Profesörün bu hakikatların farkında olmadığını kabul etmek güçtür. Onun, «Altay zümresi» nin sırf lisanî bir tâbir olduğundan tegafül ettiği şu cümlelerinden çıkarılabilir: «Bildığımız Moğol dilinde konuşan kavimler XII. asırdan evvel bir taraftan şimdiki Yakutların ülkesiyle Yenisey havzası Türk aşiretleri arasında vâki ülkelerde, diğer taraftan şarkî Moğolistan'da yaşamışlardır... Moğolistan'da Hitayların hâkim olduğu devirlerde Çin menbaları 18 kadar aşiret zikrediyorlar... Bu kabile isimleri Moğolistan'ın sekeneşi diye bildiğimiz aşiretler değildir. Bunların ekserisi her hâlde şimalden gelmiş, Moğolistan'da yerleşmiş ve orada Moğol dilini yaymış Moğol aşiretlerinden olduğu muhakkak sayılabilir. Fakat dediğim gibi o zaman için hangi kabilenin ana dilinin moğolca yahud türkçe olduğunu tâyin etmek müşkildir»¹⁰.

Yâni, sayın Profesör demek istiyor ki, Çin kayıtlarında ve *Câmi üt-Tevârih* gibi kaynaklarda sayılan kabilelerin Moğol olduklarının tasrih edilmesi keyfiyetinin ehemmiyeti yoktur; adlarının bile türkçe ile hiç bir ilgisinin bulunmaması mühim değildir. Onca, Türk-Moğol kardeşliği vâki olduğuna göre, Moğolların türkçe, Türklerin de moğolca konuştuklarını düşünmekte bir mahzur mülâhaza edilmez.

Bu fikrini desteklemek üzere ileri sürdüğü delil şudur: «Şar-

⁸ Atlı Göçebelik bütün İstep kavimlerini içine alan geniş bir kültür emu-zecidir; tegekkülünde bilhassa tabii coğrafya ve iklim birinci derecede rol oynamıştır. Bu itibarla bozkırlarda yaşayan bir kavim hangi ırktan olursa olsun veya hangi dili konuşursa konuşsun bu kültür çerçevesinde inkişaf etmiştir. Meselâ İranlı Partlar, İskitler hattâ Kimmerler, tıpkı Türkler ve Moğollar gibi, Atlı Kültürün maddî manevî tezahür ve telâkkilerine sahibdirler. Buna mukabil Ural-Altay dil âilesine bağlı Finler, Estler v. s. yaşadıkları muntaka icabı göçebe kültürüne intisab etmemişlerdir.

⁹ Bunu iyi anlamak için B. Szász'ın tedkikleriyle (*A hanok története Attila nagykirály, Budapest 1943, s. 475-533*) Vladimirtsov'un *Moğolların İçtimaf Teşkilâtı* adlı eserini karşılaştırmak kâfidir. Meselâ Moğollarda mevcut: Unagan Bogol, Obince, Ötöle Bogol (Cala'un), Nökör'lük gibi müesseseler (*Moğolların İçtimaf Teşkilâtı, T.T.K. yayınlarından, Ankara 1944, s. 100, 103, 106-107, 133 vd.*) Türklerde yoktur (krş.: Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, s. 378-381*).

¹⁰ Z. Velidi Togan, *Umami Türk Tarihine Giriş, s. 64-65*.

ki Oğuzların oradaki bakiyesi olarak kabul etmek icab eden Bayaut (Bayat) lar Moğollar arasında Moğol, Kimâklar arasında Türk kabilesi addolunmuşlardır»¹¹. Buradaki isim benzerliği belki sayın Profesörü yanıltmış olabilir¹². Bayat-Bayaut mes'elesi üzerinde hayli işlenmiş, bunların birbirinden ayrı kavimler olduğu anlaşılmıştır¹³.

Görüldüğü gibi «dil âilesi» tâbirini aynı zamanda «soy birliği» mânasına alarak «fikriyat» yapmağa başlayan sayın Profesör, Türklerle Moğolların aynı ırktan oldukları nokta-i nazarı perçinlemek için, bu iki kavmi birbirinden ayıran bâriz antropolojik farkları, kendi zaviyesinden, şöyle izah etmek garabetine düşmüştür: «Türkler Ön Asya ve şarkî Avrupa milletleriyle, Moğollar ise daha ziyade Uzak Şark milletleriyle bilhassa Çinlilerle uzun asırlar boyunca temasta bulduklarından aynı «Altay cinsi» ni teşkil eden bu kavimlerin Şark ve Garb kısımları arasında sîma itibarile farklar olmuştur»¹⁴, «Şimdi güneş gibi açık belli ki Moğollarla Türkler birader kavimdirler»¹⁵.

Türk ve Moğol kavimleri arasındaki ırkî mübâyetlerin sebeplerini tamamiyle komşulara yüklettikten sonra, sayın Profesör

¹¹ *Umami Türk Tarihine Giriş, s. 65*.

¹² Z. Velidi'nin kelimelerin haricî benzerliklerine aldanarak çeşitli hükümler yürüttüğü çok görülmüştür. Meselâ Çin kaynaklarındaki Tik'lerin ve Herodotos'un İskitler arazisinde saydığı kavimlerden Argippa, Tyrkae'lerin eski Türklerden olduklarını söylemesi (*Giriş, s. 27, 85, 87*) bunlardandır. 70 sene evvel dil tedkiklerinin iptidai devresinde Tomascbek taraftandan, kelime benzerliği yoluyla Türklerle ilgili gibi mütalâa edilen bu isimlerin türkçe ile ve Türk kavimleriyle hiç bir münasebeti yoktur. Prof. Németh bu temelsiz iddiaları münakaşaya değer bile görmemiş, mesnedisidir (*grundlos*) diye bir kelime ile reddetmiştir (bk. *Probleme...*, s. 91-98). Z. Velidi'nin Yakutları, bunlar kendilerine Sakha dedikleri için, İranlı Sakalarla ayıfletirmesi (*Giriş, s. 23*) de öyledir. Bunu daha önce, fakat bir ihtimâl olarak, Vâmböry ileri sürmüştü (*A Török faj, Budapest, 1885, s. 181*). Halbuki bu telâffuz farkı doğrudan doğruya umûmî türkçedeki kelime başı Y sesinin Yakut lehçesinde S ye değişmesinden ileri geliyor. Meselâ: yaka, yakutçada: saga. Yedi (rakam), yakutçada: sâttâ. gibi. Yakutla'nın adı bunlara Yako diyen Tunguzlar vasıtasıyla öğrenildiği için bu şekil taammüm etmiştir. Soadaki t ihtimal cemi ekidir.

¹³ F. Köprülü, *Türkiyat Mec. I. (1925), 198-205*; Ayn. müell., *Belleten, sayı 26 (1943), 237*; P. Pelliot - L. Hambis, *Histoire des campagnes de Gengis, s. 87-89, 91-92, 106-107*.

¹⁴ Z. V. Togan, *Moğollar, Cengiz ve Türkler, İstanbul 1941, s. 2*.

¹⁵ *Ayn. esr., s. 5*.

için mes'ele artık halledilmiştir. Türkler ve Moğollar aynı «cins» den ve aynı dilin iki şubesini konuşan cemâatler olduğuna göre, Moğolların Türklerce yabancı telâkki edilmesi bir nevi sapıklıktır¹⁶ ve «Cengiz ile Timurdan en ziyade zarar görenlerin Oğuzlar olduğunu» söylemek Türk tarihini iyice kavrayamamak demektir¹⁷. Z. Velidi'ye göre, Moğol ordularının Ön Asya Türk hükümetlerini, Harezmsahlara İmparatorluğunu çiğnemesi, Yakın Doğuda teşekkül eden büyük Türk-İslâm kültür hayatını felce uğratması, Selçuklu Devletini parçalaması ve Anadoluyu iktisaden feci durumlara düşürmesi, bütün Türk-İslâm dünyasını alt üst etmesi, yabancı bir kavmin korkunç istilâ hareketi değil, kardeş bir kavmin diğer kardeş bir kavim topraklarına misafireten teşrifi gibi mütalâa olunmalı; Moğollara karşı vatan müdafası teşebbüsleri lüzumsuz vâkıalar addedilmelidir. Sayın Profesör bu fikirlerini açıkça da ifade ediyor, diyor ki: «Türk tarihinin büyük ve müstakil kolu olan Türkiye Tarihi vardır. Buna karşı vatan dâvası sıfatıyla geniş münevverler kütlesi derin ilgi gösterir... Muâsır münevverlerden kimisi Anadolunun *bir aralık Azerbaycan'la birlikde büyükçe bir Türk Devleti teşkil ettiği çağı* bir zillet devri sayar. Bütün bunlar mes'elenin hissî taraflarıdır.»¹⁸ Z. Velidi'ye göre, Türk münevverleri tarafından Türkiye Tarihi karşı gösterilen alâka ve bu yüzden Moğolların tasallut ve tecavüzünü zillet addetmek «ilmî hakikatlere uymayan» mânasız şeylerdir.

Bundan sonra Z. Velidi şu tavsiyelerde bulunuyor: «Altay kavimlerinin milyonlarla sayılan kalın kütlelerini teşkil eden, Orta Asya ve şarkî Avrupa'da müstakil bir Altay lisaniyle konuşan, eski Türk medeniyetinin pek çok bâriz hususiyetlerini safiyetle muhafaza eden Moğolları, Kalmukları mensub olduğumuz ırkın iki esaslı kütlesinden birisi diye tanımamız icabeder»¹⁹.

Bu kadar mühim hükümler yürüten sayın Z. V. Togan'ın bütün eserlerinde Türk-Moğol kardeşliğini gösteren ilmî delillerin neler olduğuna dâir tek bir satır mevcut değildir. Söylediğimiz gibi, bu hususta dayandığı yegâne nokta «Altay zümresi» tâbirini

¹⁶ Moğollar, Cengiz ve Türkler, s. 3.

¹⁷ Göst. ger.

¹⁸ Umumi Türk Tarihine Giriş, Önsöz, VIII, metin, s. 68.

¹⁹ Moğollar, Cengiz ve Türkler, s. 6.

yanlış tefsir edip, dil iştirâklerini aynı zamanda soy birliği mânâsında almış olmasıdır.

Türk ve Moğol kavimleri acaba aynı ırktan mıdır?

Avrupa Hunları karşısında dehşete düşen Garblılar arasında Ammianus Marcellinus'un, Yordanes'in ve daha bâzı Lâtin müelliflerinin mümkün olduğu kadar karikatürize edilmiş müşahedelerini²⁰ aynen kabul eden meşhur *Hunlar Tarihi* müellifi De Guignes'in 200 yıl önceki nakis ve tenkidsiz te'lifatı yüzünden Türkü Moğolu birbirine karıştıran Avrupalılar gibi²¹, Z. Velidi de Türkleri Moğol ırkına idhal edivermekte hiç bir beis görmemektedir. Halbuki son 25 senelik antropolojik tedkikler bu iki kavim arasındaki bâriz farkları belirtecek derecede terakki etmiş bulunuyor. Her ne kadar, belki en eski çağlar müstesna, tarihi devirlerde bir ırkın hususiyetlerini tamamilen hâiz herhangi bir ictimâî topluluk göstermek mümkün değilse de, yine ilmî metodlar sayesinde mütebariz ayrılıklar tesbit edilebilmektedir. Yapılan antropolojik tedkiklere göre Türkler, beyaz renkli olmaları dolayısıyla, umûmî olarak Europide denilen ırk zümresine mensubdurlar. Hattâ daha ince araştırmalar neticesinde, Türk ana yurdu bölgesi olup «Turan» diye adlandırılan muntika kavimlerinin *Turanide* husûsî ismile anılması münasib görülmüştür²². Turanide ırkın tipik mümessili olan Türkler, beyaz tenli, uzunca boylu, ince burunlu, elâ gözlü, normâl sakallı mütenasib insanlardır²³. Buna mukabil dünya ilim âleminde kabul edilen ve bizzat Moğolların temsil ettikleri ayrı bir ırk örneği vardır ki, buna doğrudan doğruya *Mongoloide* tâbir olunmuştur. Bu ırk, Turanide ırktan büyük farklarla ayrılmaktadır. Yordanes, Ammianus Marcellinus ve Sidonius Apollinaris gibi IV-VI. asır müellifleri, daha ziyade, Hunlar arasında külliyetli miktarda mevcudiyetlerinden şüphe olmayan ve Garblılara pek garib görünen Moğolları şöyle tasvir etmişlerdir: «Boyları kısa, vücudlarının alt yanı çelimsiz fakat

²⁰ Krş., B. Szász, *A hunok Története...*, s. 26.

²¹ Bk., M. Şemseddin Günaltay, *Türklerin Ana Yurdu ve Irkı Meselesi* «Tarih Semineri Dergisi» İstanbul (1937), sayı I, s. 3-4.

²² Bk., L. Râsonyi, *Dünya Tarihinde Türklük*, Ankara 1942, s. 16.

²³ Turanide ırkın tavsifi ve diğer ırklardan ayrıldığı noktalar hakkında bk. L. Râsonyi, *agn. ser.*, s. 16-17.

üst kısmı kalın, omuzları geniş, başları haddinden fazla büyük, renkleri esmere yakın sarı, elmacık kemikleri çıkık, burun yassı, gözler çukur, küçük fakat canlı, sakalsız»²⁴.

Moğollar XIII. asrın ilk çeyreğindeki büyük istilâlarının başlangıcında şekil ve şemâil itibarıyla İslâm müelliflerinin de dikkatini çektiğinden bu müellifler Moğolları bilhassa tarif ve Türklerden farklı olan taraflarını tesbit etmişlerdir. Bunların başında Muvaffak ud-Din Abdülâtif Bağdadî gelir. Harezmsahlârin son günlerinde, Yakın Doğuda seyahatlar yapan bu tabib müellif, Moğol harekâtının en hararetlî devrinde onları gözleriyle görerek müşahedelerini hatıratında yazmıştır²⁵. Buna göre: «Tatarlar Türklere nisbetle yayvan yüzlü, geniş göğüslü, kol ve bacakları küçük, esmer renkli, serî hareketli...» derler²⁶. Aynı farkları kaydeden daha muahhar (XIV. asır) bir müellif olarak İbn'ül-Furât'ı zikredebiliriz. İbn'ül-Furât Memlûklar devrinde bir casusluk vak'ası münasebetiyle mühim rol oynayan Doğlat kabilesinden bir Moğolu şöyle tanıtmaktadır: «Büyük yüzlü, çekiç dar gözlü, tüysüz ve çenesinde hiç sakal yok»²⁷. *Bezm ü Rezm*'de de buna benzer müşahedelere rastlanır. Nihayet Cevdet Paşa, *Tarih*'inde, Moğolları az çok bugünün ilmi neticelerine uygun şekilde târif ediyor²⁸. Bütün bunlar Moğolların antropolojik durumunu ve Türklerden farklı taraflarını ayrı ayrı izah eden tarihf şahadetlerdir. Kaldı ki, bugün dahi bir Moğolu derhâl teşhis etmek mümkündür.

Soy bakımından Türk-Moğol kardeşliğine ihtimâl verilmiyeceğine diğer bir delil olarak, bu iki kavmin ana yurtlarının birbirinden çok uzak olması gösterilebilir. Türklerin ana yurdu, bu

²⁴ B. Szász, *ogm. esr.*, s. 33-37, 533-537.

²⁵ Muvaffak ud-Din'in hatıralarını muhtevî eseri maalesef kayıbdır. Bundan bazı parçalar Zehabi tarafından nakledilmektedir (*Tarih ül-İslâm, Ayasofya*, nr. 3015, 92 s., 127 s., vd. 131 s. vd.)

²⁶ Antropolojik müşahedeleri ihtiva eden kısım *Josef von Somogy* tarafından neşredilmiştir. *Ein arabischer Bericht über die Tataren im «Tarih al-İslâm een az-Zahabî». Der İslâm, XXIV (1937), 124-130.* بالنسبة إلى الترك (Tatarlar) «وهم عراض الوجوه واسع الصدور صفار الأظفار سمر الألوان سرىو الحركة في الجسم...»

²⁷ *Tarih-ü İbn il-Furât*. Ngr. K. Zurayk, Beirut, IX. kısım II, s. 369. «وهو كبير الوجه ضيق العيون أجرد ليس في ذقنه شعر البتة...»

²⁸ *Tarih-i Cevdet*, İstanbul (1809), I, s. 83.

mevzu' üzerinde otuz yıldan beri meşgul olan Gy. Németh'e göre, Batı Sibiryada Hazar-Aral sahasındadır²⁹. Moğolların asıl toprakları ise Türk ana yurdundan binlerce kilometre şarkda Mançurya ile Baykal gölü etrafındadır. Binaenaleyh Türklerle Moğolları bir «Altay cinsi» itibar etmek hiç bir ilmi temele müstenid değildir. Esasen ırk bakımından «Altay cinsi» diye bir tasnif de yoktur.

Moğolların, gerek fiziki teşekkülleri gerekse dilleri dolayısıyla, yazılı tarih başladığı zamanlardanberi bil'umüm müellifler tarafından kolayca tefrik edildikleri Uzak Şark kaynaklarından da tesbit edilebiliyor. Eski Çin vekayinameleri, çok defa «Tatar» adı altında andıkları bu kavimleri Türklerden sarahatle ayırmışlar ve onlar hakkında ayrı bahisler yazmışlardır³⁰. *Yuan-Sih*, Moğolların asıl Moğollar ve Se-mu'lar (Moğollaşmış yardımcı kavimler) olmak üzere iki grup teşkil ettiklerini söyler³¹. Yine Çin kaynaklarına göre asıl Moğollar da dört kısma ayrılıyorlardı:

- 1 — En eski Moğollar (20 kabile)
- 2 — Kara Tatarlar (9 >)
- 3 — Ak Tatarlar (15 >)
- 4 — Vahşi Tatarlar

Cengiz zamanında isimlerine rastladığımız, Yakın Doğuyu işgal eden Moğollardan çoğu Ak Tatar kabilelerindendi³². Ayrıca Prof. Eberhard Çin yıllıklarını tedkik neticesinde, bir Türk devleti olan Toba'lar zamanında da hayli Moğol kabilelerinin mevcudiyetini göstermiştir³³. Hattâ daha eski çağlarda (m. ö. II. bin) Çin câmiasının teşekkülüne âmil olan kavimler ihtilâtında bile, Türklerden ayrı vasıf ve âdetleriyle Moğol unsurlar keşfolunmuştur. Bunlar, daha ziyade sığır ve domuz çobanı idiler. Türklerin ne beslemek, ne yemek bakımından domuzla hiç bir zaman alâkaları olmamıştır³⁴. Bunlara ilâveten Asyalı bazı kavimlerin Türk mü,

²⁹ Bk., Németh, *Probleme...*, s. 63 vd.

³⁰ Moğol kabilelerinin listeleri hakkında, bk., Eberhard, *Çinin Şimâl Komşuları*, T.T.K. yayınlarından Ankara (1942), s. IV, 45-62.

³¹ Eberhard, *Bulleten*, sayı 32 (1944), s. 585.

³² *Göst. Yer.*, s. 585-6.

³³ Eberhard, *Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girerler?* Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, I, sayı 2 (1943) s. 26-29.

³⁴ Domuz yetiştirmek o devirlerde Moğol ve Tunguzları Türklerden ayıran

Moğol mu, diye münakaşalara sebep olması³⁵, bu münasebetle delillere dayanılarak bâzılarının Türk, bâzılarının Moğol kabul edilmesi de bu iki kavmin birbirinden tamamiyle ayrı olduğunu isbata yeter vâkı'lardır.

Bu bahsi tanınmış Macar antropologlarından L. Bartucz'un yaptığı en kısa, veciz Moğol ırkı tavsifi ile nihayetlendirmek istiyoruz: «Tıknaz göğde, geniş göğüs, büyük kafa, küçük gözler, yassı burun, kalın boyun, sakalsız yüz, mongoloide ırkın tipik damgalarıdır»³⁶.

II

Türkçe - Moğolca münasebeti

Yukarıdaki fasılda, diğer bir çok diller arasında, hem türkçenin hem moğolcanın dahil bulunduğu «Altay dil âilesi»nden bahsetmiş, hattâ sayın Z.V. Togan'ın bir «Altay cinsi» tâbiri icad ederek bu ilmi terime soy birliği mânasını izafe ettiğini söylemiştik. Şimdi Altay dilleri zümresi çerçevesinde yer alan türkçe ile moğolcanın birbirile münasebet derecesini araştıracağız.

Evvelâ Z.V. Togan'ın bu husustaki fikirlerine göz atalım. Profesör diyor ki: «Türk ve Moğol dilleri arasındaki münasebet mes'elesi son senelerde güzel inkişaf yapan Altay dilleri mukayesesi yolunda bilhassa Ramstedt, Kotwicz ve Vladimirtsov gibi âlimlerin tedkikleri sayesinde iyi aydınlanmıştır. Eski Türk dili mes'eleleri şimdi moğolca ile mukayeseden başka öğrenilmez bir şekil almıştır. Yâni her iki dilin uzak mazisi yekdiğerine sıkı

başlıca meşguliyet telâkki edilmektedir (bk. Eberhard: *Eski Çin kültürü ve Türkler*. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya F. D. I, sayı 4, s. 21-22). Cengiz Han Yasası'ndaki bir madde herhangi bir şeyi necis saymayı men'eder ki, bu madde Sadri Maksudî'ye göre (*Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 171) her hâlde Cengiz'in Türklerin domuz etini necis telâkki etmelerine mâni olmak istemesinden mütevelliddir.

³⁵ Pelliot'nun fikirleri için bk., R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, s. 20, 246; Barthold, *Dersler*, s. 21; Abdülkadir İnan, *Belleten*, sayı 31 (1944), s. 455 vd.; Eberhard, *Belleten*, sayı 32 (1944), 584-588. Bugünkü Moğollar hakkında bk., L. Ligeti, *Az ismeretlen belsö Azsia*, Budapest (1940), s. 16-20.

³⁶ L. Bartucz, *A magyar ember*, Budapest (1935), s. 459.

sıkıya bağlıdır»³⁷. Fakat şu ifadesi daha kat'îdir: «Güzide Mongolistlerin (Vladimirtsov, Poppe, Ramstedt) tedkikatı sayesinde, bâzı zevatın (meselâ Németh'in) bidayetteki itirazlarına rağmen, türkçe ile moğolcanın aynı dil olduğu mes'elesi kat'î surette aydınlanmıştır... Moğolca ile türkçe Altay lisanları zümresinde birbirine yakın iki kardeş lisandır. Zamanımızın âlimleri için ancak bu iki lisandan hangisinin proto Türk-Moğol diline daha yakın yâni bunların hangisinin daha eski olduğu hakkında münakaşa ederler»³⁸.

Bu satırlarla sayın Profesörün bu iki dilin aynı kökten geldiği ve türkçenin bir Moğol lehçesi olduğu intibasını yaratmak istediği açıktır. Gerçi her mes'elenin hallinde olduğu üzere lengüistik tedkiklerinde de, bundan 15-20 sene önce, Ural-Altay zümresine dahil çeşidli dillerin birbirleriyle münasebetleri araştırılırken, pek tabii olarak, Türk ve Moğol dilleri arasında karşılaştırmalar yapılmış ve ana türkçe dâvasında muhtelif fikirler ileri sürülmüştür. Ancak, tam bitarafca davrandıkları müşahede olunan yabancı dil âlimlerinin nihaî hükümleri sayın Profesörün dediği gibi olsaydı, ilmin değişmez hakikatlarını kabulde elbette tereddüd edilmezdi. Fakat bu yoldaki tedkiklerin hâl-i hazır durumu Z. Velidi'nin iddiasının aksini göstermektedir.

Mes'eleyi kısaca izah edelim:

Kavimlerin menş'e ve mensubiyetlerinin, komşularıyla ve başka milletlerle olan münasebetlerinin tâyini bahsinde dil tedkiklerinin mühim yer tuttuğu malumdur. Milletlerarası temasların ve kültür mübadelelerinin derece ve şumülünü anlamak için herhangi bir dilde mevcut o dilin normâl kaidelerine uymayan kelimelere, yabancı sözlere bakmak kâfidir. Buna binaen son asırda tarih ve kültür tedkiklerinde dil araştırmaları ehemmiyetli rol oynamaktadır. Bilhassa mukayeseli gramer sistemle dillerdeki mukayeseli ses değişimlerinin tesbitine başlandıktan sonra, bir kavmin tarihinde geçirdiği tahavvüller kat'iyete yakın bir sağlamlıkla meydana çıkarılabilir.

Rusya'da Kazan civarında oturan Çuvaş'ların ırkı durumu, dillerinin anlaşılabilmesi yüzünden, uzun müddet tâyin edileme-

³⁷ *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 64.

³⁸ *Moğollar Cengiz ve Türkler*, s. 5.

mişti. Sonra W. Schott'un, çuvaşçayı, türkçe gibi iltisakî oluşu ve türkçeye olan bazı müşabehetleri dolayısıyla, Altay dilleri zümresine ithâl etmesindeki isabet, ancak fonetik incelemelerini müteakip kabul olunmuş ve Fin âlimi Ramstedt, Moğol lehçelerini tedkik esnasında, moğolca kelimelerdeki $\mathcal{S} \sim L$ ve $Z \sim R$ değişmelerinin Çuvaş dili için de varid olduğunu görerek, bunun Altay dillerine mensubiyetini tam ilmi yollarla izah ve isbat etmiştir³⁹. Diğer taraftan Macar âlimi Németh 1914'de çıkan *Eski Yakut Dilinin Fonetik Esasları* adlı makalesinde⁴⁰, Yakut dilinin türkçenin bir kolu olduğunu tesbit ederken bu dildeki, diğer Türk lehçelerine nazaran, vâki fonetik değişmelerin aynen çuvaşçada da mevcudiyetini görmüş ve çuvaşçanın Türk lehçelerinden biri olduğunu meydana koyarak bilûmum Türk dillerini S li (çuvaşça, yakutca) ve Y li (diğer Türk lehçeleri) olmak üzere ikiye ayıran tasnifini yapmıştır⁴¹.

Bundan sonra Çuvaş mes'elesini baştan ele alan N. Poppe, bidayetde bu dilin ne türkçe ne de moğolca olmadığını ileri sürmüş ise de, uzun münakaşalar neticesinde çuvaşçanın türkçeliğini kabul etmekle beraber, onun en eski bir Türk lehçesi olduğu ve Moğol lisaniyle birlikte aynı devirde ana türkçeden ayrıldığı kanâatini izhar etmiştir⁴². Poppe 1926'da yayınladığı bir yazısında çuvaşçayı yeniden incelemekte, bu dildekine benzer fonetik tahavvüllere uyan Moğol kelimelerini zikretmekte ve netice olarak çuvaşça ile moğolca ve tunguzcanın, türkçedeki Z ye mukabil R ve $\mathcal{S}$ ye mukabil L sesini bulunduran ayrı bir grup teşkil ettiklerini⁴³, aslî seslerin R ve L olup bilâhare türkçede Z ve $\mathcal{S}$ ye değiştiğini söylemektedir⁴⁴. Nihayet Ramstedt hem mo-

³⁹ Bu hususta bk. Ahmed Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi Notları I*, İstanbul (1947), s. 18 vd.

⁴⁰ Gy. Németh, *Az ösjákut hangtan alapjai*, Ny K. XLIII, Budapest, 1914.

⁴¹ Németh, *Az ösjákut...*, s. 278. Bu tasnif umûmî türkçede kelime başında bulunan Y seslerinin yakutca ile çuvaşçada S ye değiştiği esasına dayanır (mîsâller için bk. yukarıda not, 12). Aynı zamanda Rahmeti Arat, *Türkiyat Mec. X* (1953), s. 96-97.

⁴² Barthold, *Dersler*, s. 24.

⁴³ N. Poppe, *Die tsuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türkensprache*. KCs. II, 1-2 (1926), s. 65-83. Meselâ, türkçe: öküz — çuvaşça: vıgır. Türkçe: taş — çuvaşça: tul. Türkçe: kız — hydr. Türkçe: beş — be'el.

⁴⁴ *Agn. yer.*, s. 79, 81.

ğolcada hem çuvaşçada mevcud, türkçedeki Z yerine R ve $\mathcal{S}$ yerine L tahavvüllerine ve bir Türk dili olan çuvaşçadaki değişmelerin moğolcada da görüldüğüne bakarak, türkçe ile moğolcanın müşterek bir ana dile bağlandıklarını iddia etmiştir⁴⁵.

Sayın Prof. Z. Velidi'nin türkçe ve moğolcanın bir kökten doğduğu ve Moğol dilinin Türk dilinden daha eski bulunduğu, yâni moğolcanın Türk dilinin bir nevi prototipi olduğu zannı zikrettiğimiz bu iddialara dayansa gerektir.

Görüldüğü üzere bu iddialar en nihayet $R \sim Z$ (Rhotacismus) ile $L \sim \mathcal{S}$ (Lambdaismus) a istinad ediyor. Burada bilhassa umûmî türkçenin bütün lehçelerinde kendini gösteren Rhotacismus mes'elesi mühimdir.

Evvelâ moğolcanın türkçeden eskiliğine esas olan bu nazariyenin bütün Türk dili mütehassıslarınca kabul edilmiş bulunmadığına işaret edelim. Bahis mevzuu fonetik değişimler keyfiyetinin tamamıyla aksine vâki' olduğu tezini müdafaa edenler de vardır ki, bunların başında Prof. Gy. Németh gelir. Németh'in tedkikleri moğolcu nazariyeyi cerh etmekte ve türkçenin temsil ettiği Z nin R den daha kadîm olduğunu vâzih surette ortaya koymaktadır, Németh yukarıda adı geçen Yakut diline âid makalesinin «uzun vokaller» bahsinde, yakutçadaki uzun vokallerin kelime çok hecelileştiği zaman kısaldığını ve :

1 — Bu değişmelerin çuvaşçada da mevcud olduğunu

2 — Fakat moğolcadan gelen iğreti sözlerin bu tebeddülere mâruz kalmadığını belirterek şu neticeyi tesbit ediyor: Bu değişmeler doğrudan doğruya ana türkçe devrini ta'hib eden zamanda vuku' bulmuştur⁴⁶, yâni moğolcada görülen tahavvüller daha muahhar devirlere âiddir.

Németh bundan sonra 1930'da münteşir *Vatan Kuran Macarların Teşekkülü* adındaki eserinde *Rhotacismus* mes'elesini incelemiştir. Ona göre, Ramstedt'in R nin esas olduğuna dâir fikri doğru değildir. Çünkü R nin Z den teşekkül ettiğini gös-

⁴⁵ Ramstedt, JSFouXXXVIII, 1, 26 vd. Poppe de bir aralık türkçe, moğolca ve tunguzcanın mutasavver primitif bir Altay dilinden çıktığını düşünmüştü (bk. R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, s. 21, not 8).

⁴⁶ *Az ösjákut...*, 69 ve 70. paragraflar ve s. 325.

teren misâller vardır: ana türkçenin bâzı kelimelerinde bulunan *D* sesi *Z* üzerinden *R* ye tahavvül etmiştir. Meselâ, *adak~adak~azak* gibi. Çuvaşçanın da dahil bulunduğu Garb türkçesinde aynı hâl vâki iken, kelime çuvaşçada *ura* görünüyor. Bu şeklin *azak*'dan türediği meydandadır⁴⁷. Keza en eski türkçeye geçen yabancı kelimeler *R* nin *Z* den doğduğuna şahadet etmektedir:

Misâl :	Anadolu türkçesi	—	bâz (Yünden, pamuktan mâmul bez)
	Çağatay, Kuman	—	böz
	Altay, Teleüt v.s.	—	pös
	Kazak	»	— büz
	Uygur	»	— böz
	Kumük	»	— biz
	Çuvaş	»	— pır

Halbuki Sâmi dillerden olan bu kelimenin aslında *S* sesi mevcut olup ibranîce ve ârâmîcede *būs* (arabçada, *bezz*, cem'i: *buzūz*), grekcede *būsu* şeklindedir⁴⁸. *S* (*Z*) sesi çuvaşçaya geçişinde *R* olmuştur.

Başka misâl:	Anadolu türkçesi	—	öküz
	Çağatay v.s.	»	— ögüz
	Yaktu	»	— Ogus
	Çuvaşça	»	— vıgır
	Moğolca	»	— ükür, üker ⁴⁹

Aslında Toharca *okso* olan bu kelimedden türkçede kaideye uygun olarak *öküz* şekli meydana gelirken (Hind-Avrupa söz-lerin türkçeye intikalinde son vokaller düşüyor: Sanskritce *tama*' dan türkçe *tam*/dam, çatı), esasında *S* (*Z*) olan ses çuvaşça ve moğolcada *R* ye değişmiştir. Yalnız bu ikisi Rhotacismus mes'elesinde *Z* nin asıl, *R* nin ise muahhar bir gelişme olduğunu isbat eder⁵⁰.

Prof. Németh bu mütalâa ve isbatlarını *A törökség öskora* adlı makalesinde ayrıca ve zengin misâllerle izah eylemiştir⁵¹.

⁴⁷ Németh, *A honfoglalo Magyarşag Kialakulása*. Budapest (1930), s. 92-93.

⁴⁸ Sâmi ve Indo-Germen dillerindeki bu şeklin türkçede *bâz*, *böz* ile temsil edileceğini W. Bang göstermiştir: *Vom ködtürkischen zum osmanischen*, IV, 14, not 1.

⁴⁹ Németh, *A honfoglalo...*, s. 93.

⁵⁰ *Agn. esr.*, s. 94.

⁵¹ Berceviezy emlékönyv, Budapest 1934. Bu makale Şerif Baştav tarafından türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. *Türklüğün Eski Çağı*, Ülkü Mec. sayı 88 ve 90 (1940).

Németh burada *Lambdaismus* mes'elesine de temasla ana türkçedeki *Ş* sesinin asıl olup çuvaşçada yâni garb türkçesinde ve dolayısıyla aynı tahavvülü gösteren moğolcada *L* nin türkçe *Ş* den türeme olduğunu misâllerıyla göstermiştir⁵². Nihayet Németh Türk ana yurdunun mevkiine dâir olan en son ve uzun tedkinde bu fonetik değişmelerini daha etraflı şekilde izah etmektedir⁵³.

Hemen kaydedelim ki, fikirlerini mukayeseli dil bilgisi metodlarının yardımıyla ve devamlı çalışmalar sayesinde zaman zaman daha kuvvetli delillerle ortaya koyan Németh iddialarında yalnız kalmamıştır. Barthold daha 1927'de «Bütün Türk dillerinde müstesnasız *Z* olarak kullanılan ses çuvaşçada *R*, yine bütün Türk dillerinde istisnasız *Ş* olan ses *L* oluyor» demekle⁵⁴ ona tarafdarlığını belirtmiş, L. Legeti, W. Bang gibi ma'ruf mongolist ve türkologlar da Németh'in nokta-i nazarını kabul etmişlerdir⁵⁵. Bundan başka genç ve kıymetli dilcilerimizden Hasan Eren, M. Räsänen'in bir eserini tanıtırken, Ramstedt'e temayülünü sezdiği bu müellifi tenkid sadedinde olarak, Ramstedt (bir kaç yıl evvel ölmüştür) in *Rhotacismus* (türkçe, *bez* — çuvaşça, *pir*) mes'elesini aydınlatmağa muvaffak olamadığını hatırlatmaktan ve bizzat Räsänen'in *Z—R*, *Ş—L* mevzuunda *bilerik—bi-*

⁵² Németh, *A honfoglalo...*, s. 94; Ayn. müel., *Türklüğün Eski Çağı*, Ülkü, sayı 90, s. 514. Németh, Garb türkçesiyle Şark türkçesi arasındaki *Z—R*, *Ş—L* değişmelerini tesbit ederken aynı zamanda bu iki grup arasında *A* ya mukabil *I* farkının mevcud olduğunu da belirtmişti (NyK. XLIII. s. 513. *Türklüğün Eski Çağı*, Ülkü, sayı 90, s. 513). Bundan başka Türk diline uğraşanlardan çoğu eskiden *Ş—L*, *A—I* değişmelerini tesbit ve Türk lehçelerine dâir tasniflerinde buna dikkat etmişlerdi (Bk. *Türkiyat Mec.* X., 95-96, 97-99). Hâl böyle iken sayın Prof. Z. Velidi'nia, emek ve bilgi mahsulü çalışmaların bu neticelerini, «Finugur kavimleriyle karışan Türk kavimlerine bâzı dil hususiyetlerinden dolayı *IR* Türkleri adını veriyorum. Bu Türklerin lehçeleri diğer umûmî olsa *AZ* Türkleri dediğim Türklerin lehçelerinden ayıran dil hususiyetleri *L—Ş*, *R—Z*, *A—I* sistemiyle tayin edilebilir (bk. *İbn Fadlan's Reisebericht*. Leipz. 1939, s. 105) diyerek kendine mâl edivermesi çok garibdir. Bu tasnifin tenkidi için bk. Ş. Baştav, *Belleten*, sayı, 17-18, s. 92-95.

⁵³ *Probleme der türkischen Urzeit*. BOH, Budapest 1947, s. 87 vd. Bu makalenin tanıtılması, J. Eckmann, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV, sayı 4 (1952), s. 478.

⁵⁴ *Dersler*, s. 24-25.

⁵⁵ Bk. Ligeti, *Az ismeretlen belsö Azsia*, s. 351.

lezik, polağ — poşaq kelimelerini izah etmesi lâzım geldiğini kaydetmekten kendini alamamıştır⁵⁶. Nihayet tanınmış Türkologumuz Rahmeti Arat en son çıkan değerli makalesinde «Z sesinin R ye inkılâb etmesi» «Çuvaşçada Z (<d>~R gelişmesine Z den R oluşun rehberlik ettiği» şeklindeki ifadeleriyle⁵⁷ yukardanberi anlatılan Németh'in görüşünü desteklemiş oluyor.

Netice, fonetik bakımdan çuvaşça ile birlik gösteren moğolcanın da muahhar olmak icab ettiği merkezindedir. Mes'eleye iyice vukuf peyda etmeksizin bir takım iddialar ileri süren sayın Z. Velidi'nin zannettiği gibi moğolca Türk dilleri arasında en eskisi değildir. Kaldı ki, moğolcayı Türk dilleri zümresinden saymak da yanlıştır. Moğolca, iltisakî karakterde oluşu ve diğer ufak tefek benzerlikleri dolayısıyla Altay âilesine dahil ise de, menşe ve inkişaf bakımından müstakil bir dil olup türkçe ile alakası ilmi yollarla isbat edilememiştir. Çünkü, moğolcanın ve türkçenin aynı kökten türediklerine dâir Poppe ve Ramstedt'in dayandıkları deliller olan *Rhotacismus* ve *Lambdaismus* mes'elesinde vâkı'anın tamamile başka olduğu birer birer izah edilmiş bulunuyor. Gösterilen delil ortadan kalkınca elbette ona istinad eden iddianın da ilmi bir değeri kalmıyacaktır. Mes'eleyi çok daha esaslî şekilde kavradığı anlaşılan Németh daha 1912'de çıkan bir yazısında⁵⁸ Çuvaş ve Moğol dillerindeki iştirâklerin aralarındaki birlikten ileri gelmediğini, moğolcada görülen bu tip kelimelerin sadece *eski çuvaşcadan geçmiş* sözlerden ibaret olduğunu söylemiş ve, anadilden ayrıldıktan sonra daha bir müddet beraber yaşadıkları malûm olan, Yakutlarla Çuvaşların dillerinde bazı değişikliklerin mevcudiyetine, fakat, mühim olarak, moğolcada görülen *Rhotacismus* ve *Lambdaismus*'un yakutcada bulunmadığına istinaden, çuvaşça ile moğolca arasındaki birleşmelerin bir ana dile râci keyfiyetler olmasına ihtimâl bulunmadığını ilâve etmiştir⁵⁹. Diğer taraftan Z. Velidi'nin kendi mütalâasına uygun fikirde olduğunu sanarak misâl gösterdiği Vladimirtsov, Türk ve Moğol dillerindeki bazı unsurların bu iki lisanın kadim bir müşterek dilden türediklerini isbata engel

⁵⁶ Hasan Eren, *Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.*, VIII, sayı 1-2 (1950) s. 241 vd.

⁵⁷ *Türk Şivelerinin Tasnifi* (Türkiyat Mec.) X (1953), s. 126, 127.

⁵⁸ *Die köktürkisch-mongolische Hypothese*. ZDMG. LXVII.

⁵⁹ Daha bk. *Az ösjakat...*, s. 291, 468. Aya. müel. *Probleme...*, 84-85.

olduğunu, mes'elenin hâlini müstakbel tenkidlere bırakmanın daha isabetli olacağını belirttiği gibi⁶⁰ W. Kotwicz de, bilâhare, türkçe ile moğolca arasında yakınlık bulunmadığını itiraf etmiştir⁶¹.

Esasen Türklerle Moğolların, dolayısıyla türkçe ile moğolcanın ayrılığı Türk anayurdu hakkındaki münakaşalarla da ortaya çıkmış bulunuyor. Eskiden Türklerin anayurdu umûmiyetle Altaylar bölgesinde ve daha şarkda zannediliyordu⁶². Türk-Moğol dil birliğini iddia eden Ramstedt'in dayanaklarından biri, onun Türk anayurdunu Mançurya ve cenûbî Moğolistan havalisinde, Kingan dağları etrafında göstermesi idi⁶³. Yine mukayeseli lengüistik araştırmaları eski Türk vatanını Uzak-Şark'ta arayan nazariyelerin isabetsizliğini ortaya koymuş, gerek yabancı gerek yerli diller tarafından yapılan tedkiklerle, Türk anayurdunun Altay-Ural arası ve daha ziyâde Hazar-Aral bölgesi olduğu anlaşılmıştır⁶⁴. Buna mukabil Moğollar Baykal gölü civarında ve bu bölgenin şimalindeki sahalarda, kısmen aynı mıntıkadaki ormanlık arazide görünmektedirler⁶⁵.

Türkçe ve moğolcadaki müşterek kelimelerin menşe'ini, komşuluk dolayısıyla, karşılıklı te'sirlerde arayan Németh'in görüşü rahmetli Necib Üçok tarafından da desteklenmiştir. Bu dilcimiz tedkiklerinde, Türklerin Indo-Germenlerle komşuluk münasebetleri ne ise, Moğollarla olan münasebetin de aynı derecede olduğu kanaatına varmıştı⁶⁶. Indo-germenceden türkçeye geçen kelimelerin azlığına mukabil, türkçe-moğolca müşterek sözlerin nisbeten bol oluşu, bu iki kavmin Atlı Göçebe kültüründe olmaları sebebiyle, daha sıkı temaslar yapabilmeleri neticesidir. Bu

⁶⁰ Bk. A. Caferoğlu, *Türk Dil Tarih Notları*, I, s. 24.

⁶¹ Bk. *Altaik* mad. İsl. Ans.

⁶² Bu hususta ileri sürülen deliller ve fikirler hakkında bk. Németh, *Probleme...*, s. 59-61.

⁶³ MSFou, LVIII (1923), 453.

⁶⁴ Németh, *Probleme...*, s. 63 vd. Necib Üçok: *Filoloji Bakımından Türklerin Komşuları*, (Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.) I, sayı 4 (1943), 7-18.

⁶⁵ Németh, *Probleme...*, 88. Z. Velidi'nin Moğolların Moğolistan'a daha şimalden geldikleri fikri (*Giriş*, 64-65) bunu takviye eder. Esasen Moğollar içtimaf bakımından iki büyük grup hâlinde idiler. Orman Moğolları (Hoi-yin irgen), istep Moğolları (Ke'er-ün irgen). Bk. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaf Teşkilâtı*, s. 56.

⁶⁶ Necib Üçok, *Filoloji Bakımından Türkler ve Komşuları*, s. 18.

suretle eskidenberi kültür dili olan türkçe⁶⁷, işlenmemiş, iptidai bir dil olarak kalan moğolcaya⁶⁸ büyük te'sirler icra etmiştir ki, bunlardan çoğu, aralarında İndo-germeniceden türkçe yoluyla geçen *tuman*, *öküz* gibi sözlerin de bulunduğu, *tamga*, *ulus*, *darhan*, *buyuruk*, *ilci* v.s. nev'inden kültüre müteallik kelimelerdir. Tabiatıyla türkçeye de moğolcadan bâzı kelimeler ve gramer hususiyetlerinden birkaçı (meselâ, cemi eki: t) intikal etmiştir⁶⁹. Fakat dar mânada Moğol dili ele alındığı zaman buradaki iptidai elemanların türkçe ile münasebeti görülmemektedir. Meselâ sayı isimleri bu meyanda zikredilebilir⁷⁰. Keza akrabalık ifade eden sözler de türkçeye yabancıdır⁷¹. Eğer Türkler Moğollarla bir olsalardı ve dilleri aynı kökten türemiş bulunsaydı, her iki kavmin iptidai devirlerinde, kan rabıtası münasebetlerini kıskançlıkla muhafaza ettikleri klan hayatında, âile arası akrabalığına dâir isimlendirmelerde iştirâkleri olması gerekirdi. Hattâ tarihî kaynaklarda, XIII. asırda Moğol hegemonyası kurulduğu sıralarda bile *tanrı*, *il*, *bitikci* gibi bir iki kültür kelimesi müstesnâ, türkçe

söze rastlamak kabil olamamaktadır⁷². Moğol dilinin en eski vesikalarından olan, 1240'da yazılmış, *Gizli Tarih* gözden geçirildiği zaman aynı durumla karşılaşılır.

Bütün bunlar, türkçe ile moğolcanın aynı kökten türediği veya «bu iki kardeş dilden» moğolcanın türkçeye nazaran daha kadim olduğu meâlindeki acele hükümlerin yersizliğini isbata kâfi gelir sanırız.

III

Cengiz Türk müdür?

Böyle bir suâl ilk nazarda hayretle karşılanabilir. Çünkü gerek Moğol ve gerek Türk tarihi ile uğraşan dünya âlimlerinden hiç biri bu cihangirin türklüğü hakkında fikir dermeyan etmemiş, her hâl ve tavrı, telâkki ve hareketi ile Moğol olan Cengiz'in Türk menşe'den olabileceğini hatırına getirmemiştir. En itimada değer kaynaklara, Çin yıllıklarına göre, Cengiz yukarıda adlarını saydığımız Moğol grublarından Kara Tatarlar'a mensubdu⁷³. Mes'ele bundan ibarettir. Fakat sayın Prof. Z. V. Togan böyle düşünmüyor. Ona göre, Cengiz Göktürk hükümdarları sülâlesinden olup, bütün emeli dağınmak hâlde yaşayan soydaşı Türk kavimlerini birleştirmekti. Diyor ki: «Türk müverrihlerinden bâzılarının, müslümanlığı henüz kabul etmemiş olan Türk hakanlarının Cengiz'in hattâ Timur'un Türk illerini bir devlet etrafında toplamak yolundaki teşebbüslerini istilâ tesmiye etmeleri Türk tarihini dinî islâm duyguları altında öğrenmek ihtiyadından ileri geliyor»⁷⁴.

Biz Cengiz'in ne şeceresini, ne de söylenen maksada hizmet edip etmediğini araştırarak değiliz. Zaten teferruatıyla malûm olan Moğol istilâsında, zikredilen yüksek gayenin hedef tutulup tutulmadığı açıkça görüldüğünden, bunu izaha ihtiyaç duymadı-

⁷² Meselâ bk., Genceli Kiragos vakayinâmesinde müellif tarafından tertiplenmiş moğolca kelimeler listesi (*Türkîyat Mec.* II, s. 174-175).

⁷³ Barthold, *Cengiz* mad. Isl. Ans.

⁷⁴ *Giriş*, s. 68. Z. V. Togan bu iddiasını *Türk Yurdu Mec.* (XXVII, sayı 1-2 1943) da uzun uzun hikâye ederek mes'eleyle popüler hâle getirmeğe çalışmıştır.

⁶⁷ Meselâ IV. ve V. asırlarda türkçeden macarcaya geçen ziraat ve kültür kelimeleri: *ökör* (öküz), *eke* (saban), *tarlo* (tarla), *arpa* (arpa), *bâza* (buğday), *đino* (dana) v.s. *betü* (harf, biti), *ir-ni* (yaz-mak) gibi.

⁶⁸ Barthold (bk. R. Grousset, *L'Emp. d. Step.*, s. 21, not 3); F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul (1928), s. 263. Cengiz'den önce Moğolların ne yazıları ne de nizamları vardı (bk. Cüveynî, *Cihângüşa*, I. s. 17).

⁶⁹ V. Gabsin bunlardan bâzılarını tesbite çalışmıştır (II. *Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, s. 909 vd.) Fakat bu müellif başka bir yolda yürüyor. O, Asya Hunları dilinde (yâni bu dilin Çin ideogramlarıyla zabtedilen bâzı kelimelerinde) mongolizm aramakta ve daha ziyade moğolcanın Hun dilinden türemiş olup olamayacağını araştırmaktadır. Moğolca cemi eki t'nia türkçeye geçmesi gibi gramer bakımından görülen iştirâklere her hâlde fazla ehemmiyet verilmemelidir. Yakın komşuluk ve sıkı kültür münasebetleri kelime mübadelesinden başka, türlü gramer şekillerinin de bir dilden diğerine intikalini kolaylaştırıyor. Meselâ Anadolu türkçesinde yüzlerce arabe ve farsça kelime bulunduktan maada bu yabancı dillerden geçen gramer unsurları da vardır (bilhassa eski metinlerimizde). Fakat türkçe ne arabe ne farsçadır, ne de her üçü müşterek bir kökten çıkmıştır.

⁷⁰ Misâller: bir — *nigen*. iki — *kogar*. üç — *gurban*. dört — *dörben*. beş — *tabın*. altı — *cırgagan*. yedi — *dulagan*. sekiz — *nayman* ilh...

⁷¹ Misâller: ana — *ebüğe*. büyükanne — *emegen*. baba — *ecige*. birinci zevce — *abarın*. güveyi — *käreğen*. Dünür — *huda*. kardeş — *aruh*. oğul — *kö'ün*. bısım — *törgüd*. kabile — *oboh*. kavim — *irgen*. yurd — *nutag* ilh... Bk. *Moğolların İhtimal Teşkilâtı*, muhtelif yerlerde.

ğımız gibi, Ortaçağ devletlerinde, bilhassa Asya'da, millî birlikler kurmak fikrini keşfe uğraşmanın boş bir meşgale olacağını, hele Cengiz ve Timur istilâlarında XIX. asır Avrupa'sındaki Alman veya İtalyan ittifak hareketlerine benzer ideolojik esaslar aramanın beyhudeliğini tekrara lüzum görmüyoruz. Ancak «evlâdî zamanımıza kadar yaşayıp gelen Cengiz'in eski Türk hakanlarıyla neseb itibariyle birliğinin isbat edildiğini» söyleyen sayın Profesörün⁷⁶ bu husustaki delillerinin ne dereceye kadar mevsûk ve tatminkâr olduğu üzerinde duracağız. Bu, aynı zamanda mesnedsiz müdafaanın mevhum kuvvetini isbat için kaynaklara tasarrufta nerelere kadar gidildiğini gözlerimiz önüne serecektir.

Sayın Profesörün Cengiz'in türklüğü hakkında ileri sürdüğü deliller şunlardır:

1 — «Cengiz'in sülâlesi Bozkurt efsanesine merbut hâkanlar ve teğinler neslinden geliyor. Çünkü bu sülâleye âid bu gibi rivâyetler daha Cengiz'in hükümdar olmadan önceki sülâle efradı arasında yaşamıştır... Oğuz efsanelerinde hâkanlık Kayı nesline âid deniyorsa ve Cengiz de Kıyat (yahut Kayat) yâni Kıy (yahut Kay)lardan neş'et ediyorsa bu eski Şa-to hanları sülâlesinin Moğol aşiretleri arasında yaşayarak Moğollaşan bir şubesinden başka bir şey olmasa gerektir... Kay yahut Key kabilesi eskiden Şarkda bulunan bir Oğuz aşireti olmayıp hem Göktürk (Şa-to) hem Oğuz ve hem Moğollar arasında eskidenberi yaşayan hâkim unsurlardan ibaret olmuştur. Yahud da Hakanlıardan Bõritegin evlâdı bu Kayat aşireti arasında yaşayarak onunla birleşmiş bulunuyordu»⁷⁶.

2 — «Çinin Sung sülâlesi hükümdarı tarafından elçi olarak 1221'de Moğolistan'a gönderilen ve Cengiz'i bizzat ziyaret etmiş olan Çiao-Hong, Cengiz'in menşei hakkında malûmat vermektedir. Ona göre Cengiz'in ecdadı Şa-to Türklerinden neş'et etmiştir. Bu dikkate değer bir kayıdır. Çünkü Şa-to'ların hanları Göktürklerdendir»⁷⁷.

3 — «Cengiz'in «demirci tarhanlar» neslinden geldiği hak-

⁷⁶ Giriş, Önsöz, IV.

⁷⁶ Ayn. esr., 66-67.

⁷⁷ Ayn. esr. 56, 61, 67. Moğollar Cengiz ve Türkler, 8-9. Ayn. müell., Atsız Mec., sayı 3, s. 54.

kındaki rivayetler Çinlilere olduğu gibi, aynı zamanda Tabakat-ı Nâsırî, İbn ül-Esir, Nesevî gibi Cengiz'e muâsır İslâm müelliflerine de malûm olmuştur»⁷⁸.

4 — «Cengiz türkçe biliyordu. Kıyat-Borçegin hânedanı moğolca ve türkçe olmak üzere iki lisan konuşmuştur. Cengiz'in doğduğu Onon ve Kerülen taraflarında umûmî dil moğolca olmakla beraber Cengiz türkçede konuşmuştur. Çünkü:

a. Uluğ Bey'in «Tarih-i Ulus-u Erbaa»sında Cengiz türkçe konuşuyor.

b. Cengiz'e türkçe bir şiir nisbet edilmiştir.

c. Cengiz, Harezmsâh Muhammed hakkında «oğri» tâbirini kullanmıştır.

d. Cengiz'i rüyasında gördüğünü Ögedey Kaâna hikâye eden bir müslümanlık düşmanı ile bu Kaânın muhaveresi *Tabakat-ı Nâsırî* (Raverty, s. 1114) de gûya Kaânın gayr-ı müslim bir Türk ile muhaveresi gibi gösterilmiş ve bundan Cengizin türkçe bilmeyip ancak moğolca konuştuğu muhtelif zevat tarafından istidlâl edilmiştir. Fakat *hikâyenin* asıl mehası olan Cüveynî'de Ögedey'in bu muhaveresi arabca konuşan birisile olduğu tasrih edilmiştir. Buna nazaran Ögedey Arab'a «Sen türkçe ve moğolca bilir misin» diye soruyor ve Cengizin moğolcadan başka bir dil bilmediğini ilâve ediyor. Burada moğolca yerine türkçe ve moğolca demek olduğu cümlenin başındaki ifadesinden anlaşılıyor. Çünkü o zamanlar türkçe ve moğolcanın ikisine birden ya ancak moğol veya ancak türkî demek âdet idi» (I)⁷⁹.

Şimdi delilleri teker teker tahkik edelim:

1 — a. Türk Bozkurt efsanesinin Cengiz'den evvel onun mensub olduğu sülâle efradı arasında yaşamış olması büyük hükümdarın mutlaka bu efsaneye bağlı Türk hakanları neslinden geldiğini göstermez. Efsanenin, Göktürk İmparatorluğu devrinde

⁷⁸ Moğollar Cengiz ve Türkler, s. 16.

⁷⁹ Ayn. esr. s. 14-17. Z. Velidî *Giriş* (s. 67) de bu rüya hikâyesini şöyle nakletmiştir: «Bir Arab Ögedey Kaâna babasını rüyasında gördüğünü ve kendisine bir söz söylediğini naklettiğinde Ögedey buna: babam sana hangi lisanla anlattı, diye sormuş, o da arabca anlattı deyince, Ögedey babasının moğolcadan ve türkçeden başka dil bilmediğini söylemiştir.» Z. Velidî'nin bu cümlelerini aşağıda (bk. s. 188-184) mukayeseye imkân vereceği için aldık.

bu imparatorluk dahilindeki çeşitli kavimler tarafından olduğu gibi, aynı imparatorluğa tâbi moğol şubeleri (meselâ Orhun kitabelerinde, Dokuz Tatar, Otuz Tatar) tarafından da bilinmesi gayet tabiidir. Şüphesiz o zamanlar bu efsane doğrudan doğruya Göktürk hakanlarına atfedilmekte idi. Bilâhare Cengiz cihangirliğe ulaştığı zaman efsanedeki Türk hükümdarları yerine Cengiz ve âilesinin ikame edilmiş olması pek âlâ mümkündür⁸⁰. Böyle tabiatüstü hâdise, rüya ve sair hikâyelerin zaman zaman bir çok hükümdar sülalelerine veya bunların cedlerine mal edildiğine dair misâller çoktur. Bundan başka meselâ Toba'ların⁸¹ ve Vusun'ların⁸² cedd-i âlâları bozkurttur. Zaten kurttan inme rivayetleri pek eski olup Göktürkler'de bile bir an'ane halinde devam ediyordu⁸³. Yine efsanelere göre Uygurlar, tıpkı Moğollardaki gibi, semavî bir ışıktan⁸⁴, Kırgızlar kırk kız'dan⁸⁵, Karakırgızlar da köpekten⁸⁶ neş'et etmişlerdir. Buna mümasil totemistik menşe' rivayetleri bozkır kavimlerinde umûmî bir motiftir. Hattâ Moğollardakine benzer ve Cengizden 7-8 asır evveline, yâni m. V. asra kadar geri giden bir dişi geyik efsanesi Macarlarda da vardır⁸⁷. Ancak bu menşe' an'aneleri, tabiatüstü oluşlarında iştirâk

⁸⁰ Cengiz'i bozkurt ile bir dişi geyikten getiren efsane ilk olarak *Moğolların Gizli Tarihi (Yuan Çao Bişi)* de görülüyor. (Bu eserin türkçeye tercümesi: Ahmed Temir, T.T.K. yayınlarından. Ankara 1948). 1240'da yazılan *Gizli Tarih*'in Cengiz'in çocukluğundan ve ecdadından bahsettiği ilk satırlarından itibaren Cengiz'den daima hâkan (Çinggis haşan) diye bahsettiği bu rivayetlerin onun cihangirliğinden çok sonra meydana geldiğini göstermekte, fakat, buna mukabil, daha eski devirlerde Moğollarda mevcudiyetini garanti edecek bir delilden mahrum bulunmaktadır. Eğer Cengiz'in Göktürklerle bir alâkası olsaydı, büyük Göktürk fütubasının hâtıralarının da bu eserde yer alması beklenirdi.

⁸¹ Eberhard, *Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.*, I, sayı 2 (1943) s. 22-23.

⁸² Alföldi, *A tarchan Méltóság Név Eredete*. MNy (1932) XXVIII, s. 207.

⁸³ Bk. O. Turan, *Oniki hayvanlı Türk Takvimi*, Ankara (1943), s. 87. Akdes N. Kurat: *Göktürk Kaganlığı*, (Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.), X, sayı 1-2 (1952), 7-9.

⁸⁴ Bahâeddin Ögel, *Uygurların Menşe' Efsanesi* (Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.), VI, sayı 1-2 (1948), 16-26.

⁸⁵ Moğol hanedanının teribiinden bahseden *Yuan-şih*'de Moğolların da kırk kız'dan neş'et ettiklerine dair diğer bir efsane vardır (L. Ligeti, *Türkiyat Mec.*, I, s. 235, not 5).

⁸⁶ Németh, *A honfoglalás...*, 68-69. Daha bk. Abdülkadir, *Türkiyat Mec.*, II, 136.

⁸⁷ L. Rásonyi, *Macar Arkeolojistinde Hanlar, Avarlar, Macarlar*. Ankara (1938), 89.

bulunmakla beraber, teferruât bakımından yekdiğerinden farklıdır⁸⁸. Buna mukabil Göktürk efsanesile *Gizli Tarih*'de mazbut Cengiz'in ceddî efsanesi -tabii has isimler müstesna- o kadar birbirinin aynıdır ki, bu benzeyiş Göktürk hegemonyasının hatıralarına bağlanmış olan efsanenin Moğollara intikal edebileceği hususunda âlimleri şüpheye sevk etmiş ve yapılan incelemeler bunun doğrudan doğruya Türklere âid olup bilâhare Moğollara mal edildiği neticesini vermiştir. Efsanenin Moğollara Reşîd üd-Din tarafından tatbik edildiği keyfiyetinin esassızlığı anlaşmış ise de⁸⁹, her ne suretle olursa olsun, Cengiz Han ve sülâlesinin «Oğuz efsanesinin ecdad çerçevesi içine konduğu» Klaproth⁹⁰, Marquart, Pelliot taraflarından tesbit ve Alföldi tarafından kabûl olunmuştur⁹¹. Demek ki, aynı efsanenin iki varyantından başka bir şey olmayan bu iştirâk, Cengiz'i Türk hakanları nesline bağlamak için kâfi bir delil değildir.

b. Kayı'larla Kay'ların (veya Ghay, Giy) aynılığı üzerinde ısrar artık tamamiyle lüzumsuz bir cehiddir. Bir Oğuz kabilesi olan Kayı'ların Moğol Kay'larla alâkası olmadığı hem islâm kaynaklarında⁹² hem de Çin vakayinâmelerinde iyice belirtilmiş bulunuyor. Prof. Eberhard Çin kaynaklarında Kayı'larla Kay'ların isimlerinin ayrı ayrı tesbit edilmiş olduğunu, adları «köle» mânâsına gelen Kay'ların etnik ve kültür bakımlarından Shih-Wei diye anılan ilk Moğollara mensub olduklarını ve Türk Kayı'lardan kat'î surette ayrıldıklarını göstermiştir⁹³.

c. Kay kabilesinin şarkda bulunan Şa-to Türkleri zümre-

⁸⁸ Fakat B. Ögel, Uygurlardaki gökten inen nurdan gebe kalma motifinin Moğollara, ve daha evvel, Moğol soyundan Hitaylara te'sir ettiğini göstermiştir. (*Uygurların Menşe' Efsanesi*, s. 21-22).

⁸⁹ Bk. Akdes N. Kurat, *Dil ve Tarih-Coğrafya F. D.* II (1944) sayı 3, s. 473-4.

⁹⁰ *Tableaux Historiques de l'Asie*, Paris 1826, s. 113-114.

⁹¹ Alföldi: MNy, XXVIII (1932), 207. Ayn. müell.: II. *Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, s. 516. F. Köprülü, (Türk Edebiyatı Tarihi, s. 66-67, 279-280) ve Abdülkadir (Türkiyat Mec. II, 133, 135) de aynı fikirdedirler. Bizzat Z. Velidi 1961 de çıkan bir makalesinde bu hususta daha mâkul şeyler söylemişti (bk. *Türk Destanının Tasnifi*, Atsız Mec., sayı, 3 s. 54).

⁹² F. Köprülü, *Türkiyat Mec.* I, 187-190. Ayn. müell. *Osmanlıların Etnik Menşe'i*, Belleten, sayı 28 (1943), s. 232 vd.

⁹³ W. Eberhard, *Kayı'lar Hakkında Sinolojik Mütalâalar*. Belleten, sayı 32, (1944) s. 567-584.

sine dahil bir kabile olduğu hakkında da bir emâre yoktur. Şa-to'ların tarih, teşkilât ve kültürlerini tedkik eden Eberhard, bunlardan, hükümdar âilesinin neş'et ettiği Chu-yehlerle, eskiden bir Türkçe kabilesi olan So-ko'lardan başka, hiç bir kabilenin malûm bulunmadığını söylüyor⁹⁴. Ancak mahdud miktarda Kay, diğer bazı Moğollarla birlikte, Şa to ordusunda hizmet görmüşlerdir⁹⁵. Binaenaleyh Kay-Kayı aynılığına ve Moğol Kay'ların Şa-to'lara mensubiyetine istinaden Cengiz'in Türklüğünü iddia etmek yersizdir.

2 — Şa-to hanları Göktürklerden değildir⁹⁶. Yani Göktürk hükümdar âilesiyle Şa-to hanları arasında bir münasebet tesbit edilememiştir. Çin mutâlarının gösterdiği veçhile Türk soyundan gelen Şa-to'ların Göktürk İmparatorluğunu teşkil eden Dokuz-Oğuzlardan olduğunu ilk def'a, Mes'udî'nin bir kaydına dayanarak, Barthold ileri sürmüştü⁹⁷. Yine Barthold, Dokuz-Oğuzların da Göktürklerden olduklarını iddia ediyordu⁹⁸. Mes'udî'de geçen «Dokuz-Okuz»ların Şa-to'larla aynı kavim oldukları kat'iyetle isbat ve Dokuz-Oğuzların nefis Göktürkler olduğu kabul edilmiş bulunsaydı, o zaman belki Şa-to hükümdarlarının Göktürklerden gelebileceği düşünülebilirdi. Fakat Dokuz Oğuz-Şa-to aynılığı henüz şüpheli olduğu gibi⁹⁹, bizzat Dokuz-Oğuzların da doğrudan doğruya Göktürlere mensubiyeti iddiası son zamanlarda reddedilmiş bulunmaktadır¹⁰⁰. Bu itibarla Moğol sülâlesinin Şa-to'lar ve dolayısıyla Dokuz-Oğuzlar vasıtasıyla Göktürk hanedanından olduğu nazariyesine dayanan, Cengiz'in Göktürklerden neş'et etmesi fikrinin esassızlığı belirmiş oluyor.

⁹⁴ Eberhard, *Şa-to Türklerinin Kültür Tarihlerine Dair Notlar*, Belleten, sayı 41, (1947), s. 15-16.

⁹⁵ *Göst. Yer.* s. 22.

⁹⁶ Üst tarafta Şa-to hükümdar âilesinin Chu-yeh'lerden geldiğini kaydetmiştik. Bu Chu-yeh'ler hakkında fazla bir şey bilmiyoruz (bk. E. Chavannes: *Documents sur les Tou-kiue...* s. 93, 272, 310.

⁹⁷ Barthold: *Encycl. de l'As. Tôghuzghuz* mad. Aya. müel. *Dersler*, s. 42, 45-47.

⁹⁸ *Dersler*, s. 6.

⁹⁹ Örf, âdet ve an'ane itibariyle Türklere mensup oldukları bilinen Şa-to'larda hiç Türkçe uyan kullanılmaması (bk. Eberhard: *Şa-to Türklerinin Kültür Tarihlerine Dair Notlar*, s. 20) câlib-i dikkattir.

¹⁰⁰ F. Lusztlo, *Dokuz Oğuzlar ve Göktürkler*, Belleten, sayı 53 (1950) s. 37-43.

3 — 1221 yılında Moğolistan'a gelen Çin elçisi Çiao-Hong'un Cengiz'in ecdadının Şa-to'lardan geldiğini söylediği de kat'i değildir. Sayın Z. Velidi bu husustaki kaydı Çiao-Hong seyahatnâmesinin V. P. Vasiliev tarafından yapılan rusça tercümesinden almıştır¹⁰¹. P. Pelliot 1930'da yayınladığı bir makalesinde (TP. 131-134), V. P. Vasiliev'in eseri rusçaya yanlış tercüme ettiğini ve bu seyyahın asla Cengiz'i tanımadığını, seyahatnâmede Cengiz'e atfedilen hususatin doğrudan doğruya Moğolların Şark Orduları kumandanı Mukali'ye âid olduğunu açıklamıştır. Bilâhare Vladimirtsov, Pelliot'nun izahlarında haklı olduğunu görmüş ve rusça tercümenin kendisini de yanlışlığa sevkettiğini itiraf etmiştir¹⁰². Şu hâlde sayın Prof. Z. Velidi'nin Cengiz'in menşei bahsinde birinci derece kaynak telâkki ettiği bu seyahatnâme de Cengiz hakkında mühimsenmesi icab eden bir bilgi vermiyor, demektir.

4 — Cengiz'in eski Türk «demirci tarhanlar» neslinden geldiği sadedinde sayın Profesörün ileri sürdüğü, Cengiz'in ilk adı olan Temucin'in aslında «Temirci» olacağı ve bunun islâm kaynaklarında böyle kaydolunduğu meâlindeki iddiası da hilâfı hakikattir. Adları geçen islâm eserlerinde bu isim «Temirci» olmayıp daima Temucin şeklinde zabtolunmuştur:

a — İbn ül-Esir'de «Temucin»¹⁰³.

b — *Sîret üs-Sultan Celâl id-Din*'de «Temirci» olarak basılmış ise de¹⁰⁴ eseri neşr ve fransızcaya tercüme eden O. Houdas, yazma nüshada «Temuci» olduğunu göstermiş ve bunu «Temurci» değil, hiç şüphesiz «Temuci» okumak lâzım geldiğini tasrih eylemiştir¹⁰⁵.

c — Moğol tarihinin en belli başlı kaynaklarından olan, Atâ Melik Cüveynî'nin, *Cihângüşâ*'sında da durum aynıdır. *Cihângüşâ*'nın nâşiri Muhammed Mirza Kazvîni «Temurcin» şeklini tercih etmiş olmakla beraber¹⁰⁶, ciddi bir ilim adamı

¹⁰¹ Bk.: *Giriş*, s. 417, not 37.

¹⁰² Vladimirtsov: *Moğolların İhtimal Teşkilâtı*, s. 23, not 30.

¹⁰³ «... وسمى جنكز عن المعروف بجوجين» Toraberg ngr. XII, 236. (Yalnız nâşir sahifenin altına «Temirci» diye bir not koymuştur). Eserin Mısır tablâlarında da (1309, XII, 149, 1357, IX, 130) Temucin'dir.

¹⁰⁴ Metin, s. 4.

¹⁰⁵ Fransızcaya tercümesi, s. 8, not 1.

¹⁰⁶ «جنكز خان وانام ترجمين بود» «تأمت روى زمين ترجمين...» *Cihângüşâ*, I, 28, 28.

sıfatıyla, bu ismin mevcut yazmalardan bâzılarında «Temucin»¹⁰⁷, bâzılarında da «Tem^ucin»¹⁰⁸ şeklinde bulunduğunu kaydetmiştir¹⁰⁹. Henüz tenkidli neşri yapılmamış olan *Tabakat-ı Nâsırî* hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz.

Rubruquis, Hayton, İbn Battûta gibi muahhar eserlerde Cengiz'e «Temirci» lâkabının verilmesi, Osman Turan'ın dediği üzere, her hâlde Temucin'in türkçe temirci'ye benzemesi neticesidir¹¹⁰. Tornberg'in İbn ül-Esir'e koyduğu not da şüphesiz aynı benzeşim dolayısıyla.

Esasen Cengiz'e bu adın nasıl verildiğine dâir, Moğollar hakkında en doğru ve en samimî bir kaynak olduğu Haenisch tarafından ehemmiyetle belirtilen *Gizli Tarih*'de¹¹¹ açıkca hikâye olunuyor. Buna göre Cengiz'in doğumu, babası Yesugai tarafından, Tatarlardan Temucin-Üge'nin yakalanıp esir edildiği zamana rastladığı için ona bu isim verilmiştir¹¹². Hükümdar çocuklarına, bu gibi fevkalade hâdiseleri hatırlatmağa yarar mahiyette adlar verildiğine dâir başka misâllerimiz de vardır. Meselâ Harezşah Sultan Muhammed, büyük hasmı Gurlu'ları mağlub ettiği sırada doğan bir oğluna «Gur-sançtı» adını vermişti¹¹³. Bu türlü isim vermeler umûmiyetle bozkır kavimlerinde yayılmış bir âdetti. Bu âdetin esas itibarıyla öteki dünyanın müdahale ve işaretiyle delâlet eden tesadüfler inancına dayandığı L. Râsonyi tarafından çeşitli örneklerle gösterilmiştir¹¹⁴.

Moğol an'anelerini, bu arada Cengiz'in ecdad ve âilesini birer birer tafsilâtiyle anlatan *Gizli Tarih*'de, ismi dâima «Temucin» diye geçen Cengiz'in «demirci tarhanlardan» olduğuna dâir hiç

¹⁰⁷ B, C nüshaları: تموجین

¹⁰⁸ H nüshası: تموجین

¹⁰⁹ *Cihângüşâ* I, s. 26, not 1. Yalnız V nüshasında ve bir yerde Temirci (تمیرچی) şekli bulunmaktadır. Bu nüsha h. 1233 tarihli olup pek çok muahhirdir. Yine nâşir bu V nüshasının h. 659'da yâni müellif hayatta iken istinsah edilen H nüshasından kopye edildiğini tesbit etmiştir (bk. *Cihângüşâ*, I, Mukaddime, تمیر, تمیرچی). Eski olan H nüshasında ise gördüğümüz gibi, «Temirci» değildir.

¹¹⁰ Osman Turan, *Çingiz Adı Hakkında*, Belleten, sayı 19 (1941), 267 not 1.

¹¹¹ *Gizli Tarih*, Ahmed Temir tercümesinde Haenisch'in önsözü, s. XLV, XLIV, XLVI.

¹¹² *Moğolların Gizli Tarihi*, Ahmed Temir trc. s. 19.

¹¹³ Bk., F. Köprülü, *Türkiyat Mec.* I, 251-254.

¹¹⁴ *Dünya Tarihinde Türklük*, s. 32 vd.

bir kaydın bulunmaması ayrıca dikkate değer. Demek ki, Temucin sözünün aslında Temirci olduğu fikri yoluyla Cengiz'in Türk'lere bağlanabilmesi ihtimali de vârid değildir.

5 — Cengiz'in bütün Altay dillerinde müşterek bir kültür kelimesi olan *tanrı* sözünü bilmesi, veya *oğri* kelimesini kullanması veya Cengiz'den asırlar sonra Uluğ Beğ tarafından yazılan bir tarih kitabında Cengiz'e türkçe sözler ve şiir isnad olunması gibi Cengiz'in türkçe bildiği hakkında ileri sürülen deliller bahis mevzuu etmeğe değmeyecek derecede kıymetsizdirler. Fakat bu hususta, bilhassa Moğollar için mevsukiyeti ve birinci sınıf kaynak oluşu ilim âlemince teslim edilmiş olan Minhâc Sirâc üddin'in *Tabakat-ı Nâsırî*'si¹¹⁵ ile, yine Moğol tarihinin en başta gelen kaynaklarından *Cihângüşâ* ve *Câmi üt-Tevârih*'de mevcut kayıtlar mühimdir. Bunların her üçünde de şu fıkra münderic bulunuyor: Ogodai zamanında kardeşi Çağatai ve diğer Moğol ileri gelenleri müslümanları tâkibata uğratması için Kaânı sıkıştırıyorlardı. Bir gün Türk şamanlarından biri Ogodai'ya giderek dedi ki «Cengiz Hanı rüyada gördüm. Sen onun oğlusun ve onun nasbettiği hükümdarsın. Elbette onun fermanlarından ayrılmazsın. Cengiz Han rüyamda bana, Çinden İrana kadar uzanan memleketimizdeki müslümanları öldürmek, onlardan iz bırakmamak hususundaki emirlerini sana hatırlatmamı söyledi. Devletin zevâl bulmaması için vazifeni yap!» Ogodai akıllı ve insafli idi. Bu sözlerin yalan olduğunu meydana çıkarmak için, huzuruna çağırıldığı noyanların, bahadırların yanında rüyayı tekrarlamasını şamana emretti. Sonra ona şöyle sordu: «Sen moğolca mı biliyorsun, türkçe mi? Yoksa her ikisini de mi? Şaman «Ben türkçe bilirim, moğolca bilmem» dedi. O zaman Kaân orada hazır bulunanlara hitaben «Hepinizce malûmdur ki, Cengiz Han moğolcadan başka dil bilmezdi» demesi üzerine noyanlar ve bahadırlar onu tasdik ettiler. Sonra Kaân şamana: «Cengiz Han bu fermanı sana hangi dille söyledi. Sen moğolca bilmiyorsun, o da türkçe bilmezdi» dedi ve şamanın yalancılığı tahakkuk etti¹¹⁶.

¹¹⁵ *Tabakat-ı Nâsırî* hakkında bk. F. Köprülü, *Cüceânî* mad. İsl. Ans. Barthold, *Dersler*, s. 143.

¹¹⁶ *Tabakat-ı Nâsırî*, Calcutta tab'i. s. 383-386. Fıkranın bizce en mühim kısmına metni şudur:

Cengiz'in muâsırı olup Moğol orduları önünden Hindistan'a sığınan ve Cengiz'i Moğolları gayet iyi tanıyan Minhâc Cuzcânî'nin bu fıkrası Cengiz'in türkçe bilmediğinin en bâriz delilidir. Fakat sayın Z. Velidi'nin mantığına göre, burada müellif yanlış yazmıştır, yanlış yazmıştır. Çünkü Z. Velidi'ye nazaran *Tabakat-ı Nâsiri*'nin mehazi olan *Cihângüşâ*'da Cengizle konuşan Türk değil bir arabdır (Ogodai zamanında Karakurum'da gayr-ı müslim bir arab) ve Cengiz'in moğolca değil türkçe bildiği bahis mevzu'dur.

Hemen söyleyelim ki, *Cihângüşâ*, *Tabakat-ı Nâsiri*'ye mehaz olamaz. Zira Cuzcânî 68 yaşında iken eserini Delhi'de h. 658 de yazmıştır¹¹⁷. Cüveynî ise 35 yaşlarında iken eserini Bağdad'da yine aynı yılda, yani h. 658'de ikmâl etmiştir¹¹⁸. Ortaçağ'da biri Hindistan'da biri Bağdad'da ve aynı sene içinde te'lif edilen iki eserden birinin diğerine mehaz olmasını düşünmek manâsızlık olur.

Şimdi *Cihângüşâ*'da bizi ilgilendiren kısmı görelim: Fıkra — Türk şamanı yerine arabça konuşan biri olarak¹¹⁹ — devam ediyor. Ogodai soruyor: Sen türkçe ve moğolca bilir misin? Hayır! cevabını alınca ilâve ediyor: «Hiç şüphem yoktur ki, Cengiz moğolcadan başka dil bilmezdi»¹²⁰.

Z. Velidi'nin buradaki «Türkçe ve moğolca bilirmisin?» suâlinden, aşağıda «Cengiz moğolcadan ve türkçeden başka dil bilmezdi» hükmünü çıkarması zorlama mahsulüdür. Çünkü *Cihângüşâ* nâşiri Muhammed Mirza Kazvinî metnin aslında türkçe sözünün hiç geçmediğini, sadece «moğolca bilir misin» diye sorulduğunu, fakat bilâhare sahifenin kenarına bir «türkçe» keli-

«... تو زبان مغلی دانی یا ترکی یا هر دو زبان بدانی، آن توین پشهرست گفت، من زبان ترکی دانم و زبان مغلی ندانم، استانی روی بغداد بزرگ کرد که اصل و نسب ایشان مغل خاص بود گفت، شہارا یقین و روشن هست که چنگیز خان بجز مغلی هیچ زبان دیگر ندانست، همه روی بر زمین نیادند و باطنی گفتند، سخن هم چنین است که چنگیز خان هیچ زبان دیگر ندانست مگر زبان مغلی. استانی بدان توین کرد که چنگیز خان این فرمان بکدام زبان بتورسانید مغلی یا ترکی، آن مغلی گفت چون او مغلی ندانی چه ترا معلوم شد که اوچه میگوید، و اگر او ترکی گفت چون او ترکی ندانست چگونه فرمان رسانید...»

¹¹⁷ Bk., *Tabakat*, Calcutta tab', s. 132, 230.

¹¹⁸ F. Köprülü, *Cüveynî* mad. İsl. Ans.

¹¹⁹ Burada Türk şamanı deyen *Cüzcânî* elbette daha haklıdır.

¹²⁰ *Cihângüşâ*, I, s. 181. Bu kısmın metni şudur: «... من نیز بیک نیستم که او جز : زبان مغلی هیچ زبان دیگر ندانست»

mesinin ilâve edildiğini tasrih etmektedir¹²¹. Demek ki, fıkra da türkçe bahismevzuu olmayıp, *Tabakat-ı Nâsiri*'deki gibi, Cengiz'in yalnız moğolca bildiği kayıdır. Görülüyor ki, *Cihângüşâ*'nın *Tabakat-ı Nâsiri*'ye mehaz olması mümkün bulunmadığına göre, bu rivayet birbirinden müstakil iki kaynaktan aynen zuhur etmektedir. *Cihângüşâ*'da Ogodai'nin mahud suâlünde «türkçe» sözünün bulunmadığına diğer bir delil de fıkrayı Cüveynî'den nakleden *Câmi üt-Tevârih*'de böyle bir şeye rastlanmadığıdır. *Câmi üt-Tevârih*'e göre de Cengiz yalnız moğolca konuşuyor, başka dil bilmiyordu¹²².

Cengiz, şüphe yok, gerek ırken gerek dil bakımından halis Moğoldu ve kuvvetli bir ihtimalle Moğol umûmî ismi altında anılan kavmin doğrudan doğruya Moğol (*Gizli Tarih*'de: Manghol)¹²³ adlı kabilesinden idi. Göktürk İmparatorluğunun kurulmasıyla, hânedanın mensub olduğu Türk kabilesinin adı nasıl bütün Türklere şânel olarak yayılmış ise, Cengiz'in fütuhâtı neticesinde Moğol isminin aynı şekilde bütün Moğol kabilelerine toptan alem olması onun Moğol kabilesinden neş'et ettiğine dâir belki bir ip ucu olabilir.

Sözlerimizi bitirirken, sayın Profesörün eserinde hemen hiç bahsedilmemiş olan şamanlık, muharebe usûl ve tarzı, süreklilikleri, ad verme ve defin âdetleri, hükümdar sülâlesi mensublarının kanlarının akıtılmaması, kabile teşkilâtında rakamların oynadığı rol, ordu nizamı, mukaddes dağ kültü v.s. gibi usûl, âdet ve telâkkilerin Türklere ve Moğollarda birbirine çok yakın, hatta bazan aynı olduğunu belirtmeliyiz. Söylemeğe lüzum yoktur ki bu

¹²¹ *Cihângüşâ* I, s. 181, not 2.

¹²² *Câmi üt-Tevârih*, II, Tahrân 1313, s. 60: «... من یقین میدانم که چنگیز خان : «غیر از زبان مغولی زبانی دیگر ندانست»

¹²³ Moğol adı Çin kaynaklarında ilk olarak XII. asırda geçiyor. Barthold'a göre bu ismin menşei, Kin sülâlesine karşı ayaklanmış olan beylerin idaresindeki küçük bir ülke olsa gerektir. Kin vekayinâmelerinde 1147'de bu Moğollarla sulh yapıldığı ve 1161'de ise Mong-ku ta'ta (Moğol Tatarları) na karşı sefer açıldığı kaydedilmiştir. (*Cengiz Han* mad. İsl. Ans.) Pelliot'ya göre, Çin metinlerinde Che-wei Moğolları arasında zikredilen bu Mong-wa veya Mong-wu adı altında Moğol ismi ilk defa görünüyor gibidir (bk. R. Grousset, *L'Emp. d. Step.*, 246).

iştirâkler sadece aynı kültür dâiresine mensup olmaktan ileri geliyordu.

* * *

Baş tarafta işaret ettiğimiz üzere, biz *Umûmî Türk Tarihine Giriş*'deki bütün problemlere temas etmedik; yalnız Cengiz ve Moğollar meselesini ele aldık. Mazbut türkçe ifadeden mahrum olduğu için son derece müşkilâtla okunabilen bu kitabda, teferruattan sarf-ı nazar, Selçuklular'ın aslı, Türklerin anayurdu, Türklerde hükümdarlık müessesesinin teşekkülü, Saka-İskit-Türk birliği, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların göçebeliği gibi, kaynaklara tasarrufta insafsızlık, dil bilgisi ve metodlarının kifayetsizliği ve acele hükümler yüzünden çok muğlak hâllere girmiş öyle «izah ve tefsirler» vardır ki, bunların her biri için yine uzun sayfeler doldurmak lâzım gelecektir. Fakat kanaatimizce millî tarihimizi aydınlatmak hususunda hiç bir zahmetten çekinmemek başlıca vazifelerimizden olmalıdır.